

ПОЕТИЧКИ ОТКЛОН: АНДРИЋ И ДУХ АВАНГАРДЕ

(Бјелановић, Недељка. *Андрић и авангарда*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2025)

Књига *Андрић и авангарда* Недељке Бјелановић, објављена у оквиру Библиотеке *Поетике и култура* у издању Института за књижевност и уметност, посвећена је проучавању Андрићевог односа према авангарди. У пет садржајно заокружених поглавља монографије ауторка анализира како појединачне Андрићеве текстове у међуратном периоду, који се баве авангардним ауторима и правцима, тако и шире културноисторијске оквире, при чему је, у духу Библиотеке у којој је књига објављена, истакнута пажња посвећена контексту Андрићевог места и улоге у културном и књижевном животу југословенског простора у периоду формирања и развоја авангардних поетика.

Прво поглавље након уводне речи, под насловом „(Не)моћ периодизације”, посвећено је преиспитивању већ устаљеног места Иве Андрића у оквирима периодизације српске књижевности. У том контексту, ауторка најпре подсећа на неколико општепознатих чињеница – од сукоба супростављених поетика (реалистичких, миметичких и авангардних, немиметичких), преко познатог генерацијског сукоба (између „старих” и „младих”), до јасне поетичке промене у самом Андрићевом стваралаштву, отклона од авангардних токова, на коју су указивали готово сви проучаваоци његове биографије и опуса.

Недељка Бјелановић најпре преиспитује устаљено мишљење да је Андрић доследно раздвајао своју приватну личност од уметничког дела, наглашавајући да у његовим раним радовима долазе до изражаја и (ауто)поетички ставови. Фокус истраживања ауторка, потом, усмерава ка анализи Андрићеве претпостављене уздржаности према различитим поетикама – миметичкој, с једне стране, и авангардној, с друге – при чему корпус Андрићевих текстова сужава на међуратни период.

Иако ауторка истиче да се о Андрићу не може говорити као о „тврдом реалисти”, он ипак оставља сведочанства о свом отклону од авангардних поетика двадесетих и тридесетих година XX века. Своју тезу Бјелановић додатно поткрепљује чињеницом да је Андрић у познијем периоду искључивао своје почетничке књиге – које су стилски ближе авангарди – из канона свог дела, али и критичким освртом на распрострањено, ретко преиспитивано становиште да су његова рана дела (*Ex Ponto*, *Немири* и лирика из тог раздобља) у потпуности експресионистичка. Као главне аргументе за своју тезу ауторка наводи Андрићев језик, његову тежњу ка миметичности, као и ауторове експлицитне судове о књижевности и појединим књижевним делима, који су у својој основи неавангардни. У том смислу, посебно је значајна чињеница да је Андрић у круг својих узора и инспирација сврставао П. П. Његоша, В. Караџића, С. Матавуља и Б. Станковића – ауторе код којих реалистички и миметички принцип заузимају кључно место, те који нису део авангардног круга. Са овим је повезана и Андрићева отворена критика дела неких представника авангарде, попут Донадинија, Маринетија, али и Растка Петровића, Момчила Настасијевића, што ће бити предмет детаљне анализе у наредним поглављима монографије. Супростављајући се распрострањеној и у нашој културној историји прихваћеној тези да се „Андрић (ауто)поетички не сврстава” (Бјелановић 2025: 34), ауторка подвлачи да је Андрић у међуратном периоду (од 1918. до 1941. године) објавио преко двеста текстова, и тим поводом поставља, по сопственим речима, реторичко питање: „Је ли уопште могао писац, а немоли писац таквог формата,

пишући и објављујући у тој мери остати изван спорова једног друштва и његове културе и књижевности у дотад незамисливом превирању?" (Исто: 35).

Друго поглавље, „А ја то нисам.” Андрићева ауторска позиција у контексту издаваштва”, усмерава пажњу на анализу Андрићевог положаја унутар издавачког система, као и на његову сарадњу са појединим часописима и издавачима. Посебно се издваја Андрићева сарадња са *Књижевним јуџом* у којем је, поред одломака из *Ex Ponta*, објавио и три текста од посебног значаја за тему монографије – чланак „Наша књижевност и рат”, као и приказе књига двојице хрватских експресиониста, Ј. Косора и У. Донадинија. Ауторка указује да је, поред сарадње са *Босанском вилом*, *Књижевним јуџом*, *Југославенском њивом*, Андрић након преласка у Београд објавио три књиге приповедака у Српској књижевној задрузи, да би убрзо постао „повлашћени аутор” *Српској књижевној гласника*. Управо се у овој сарадњи са *Гласником* огледа и Андрићево поетичко позиционирање.

Полазећи од осврта на књижевни и културни живот Београда тог времена, као и значај који је за Андрића имала селидба у престоницу, ауторка указује на податке из сећања Милоша Црњанског, који сведоче о Андрићевом учешћу у „Групи уметника”, његовом присуству састанцима у Москви и објављивању у листу *Дан*. Међутим, Црњанскове исказе ауторка пореди са Андрићевим утисцима, пренетим посредством Михиза, и кроз ову врсту упоредног ишчитавања доноси упечатљив увид у Андрићево настојање да себе не сврста у тај круг, као и у његов лични утисак неприпадања односно да је међу том групом младих он био „стармали”.

Посебна пажња посвећена је односу између Андрића и Црњанског, при чему се указује на Андрићево ћутање поводом појединих Црњанскових дела – *Маска* и *Приче о мушком* – упркос Црњансковим молбама да се на њих осврне. Имајући у виду да су у Андрићевој библиографији присутни критички осврти на одређена дела савременика, теза да је Андрић избегавао да пише о другим живим ауторима показује се као неодржива. Стога Недељка Бјелановић нуди најлогичније објашњење – да се та дела самом Андрићу једноставно нису допала, чиме се, посредно, још једном указује на његов доследан отклон од авангардних поетика.

У поглављу „*Ми (ни)смо сви експресионисте*”. Интимнопоетичке и општепоетичке координате” ауторка наводи и преиспитује разнородне и често опречне ставове у вези са питањем периодизације Андрићевих раних књижевних остварења, проблематизујући могућност његовог сврставања у авангардни, посебно експресионистички круг писаца. У прилог таквом сврставању наводи се чињеница да су Андрићева прва дела планирана за објављивање у Библиотеци „Албатрос”, иако ауторка истиче да најављена књига никада није изашла у едицији, као и да међу ауторима који јесу објављивали у „Албатросу” има и оних који нису припадали авангарди.

Посебну пажњу ауторка потом посвећује рецепцији првих Андрићевих књига, *Ex Ponta* и *Немира*, у тренутку њиховог објављивања. Истиче, пре свега, да Андрићеве савременици њега нису сврставали као припадника неке „нове школе”, већ су, напротив, указивали на његов (нео)реализам и на строгу форму његових дела. Као кључну препреку сврставању Андрићевих првих књига у експресионистички корпус, ауторка издваја управо Андрићев језик и синтаксу. Наводећи примере из *Ex Ponta* и *Немира*, Недељка Бјелановић истиче да је Андрићев језик у својој суштини вуковски језик, што објашњава следећим речима: „Зато синтагму *вуковски однос* користимо у смислу блиског сарадничког, наследишног односа, у односу на онај намргођени и борбени, на тренутке оспоравалачки, који су заузимали *јрави* авангардисти” (Исто: 77). Осим тога, ауторка истиче како ове две Андрићеве књиге ипак „чувају мимезу као принцип књижевноумјетничког обликовања” (Исто: 78),

што додатно отежава њихово уклапање у авангардне поетике. Наведеним аргументима придружује и анализу Андрићеве докторске дисертације, истичући да су и у њеној основи наш народни израз и фолклорни образци, што, по мишљењу ауторке, потврђује трајну важност традиције за целокупно Андрићево дело. Композициона промишљеност, структурна јасноћа и приповедачка дисциплина, које Андрић показује у својој дисертацији, биће, по ауторки, унапређиване и развијане у свим његовим каснијим остварењима. Из тога произлази закључак да Андрићева поетика „узмиче пред сломом изнутра, пред сломом у језику” (Исто: 85), чему је авангарда по природи склона. Код Андрића, наиме, нема обезличених исказа, искривљених синтагми, нелогичне интерпункције итд. Овим увидима ауторка додаје и анализу специфичности Андрићевог поетског субјекта: „Андрићево поетско *ја* лamentsира, меланхолише, у муци се пита; авангардно *ја* се издваја, тријумфује, поништава, понекад врло отворено ниподаштава” (Исто: 86).

Поглавље „Дајући друге, ми се одајемо”. Поетичка самоидентификација Андрићева” указује на чињеницу да Андрић, за разлику од других авангардиста, нема ниједан манифестни текст у правом смислу, али да се ипак у одређеним текстовима – пре свега пратећи то кога хвали, кога критикује и због чега – може реконструирати један доследан и јасно успостављен вредносни систем. Посебно је наглашено да Андрић веома ретко пише о авангардним писцима, док се знатно више бави ауторима протоавангарде, модерне или чак реализма. Ослањајући се управо на такве Андрићеве текстове, ауторка показује да, иако он нигде не формулише поетичка начела или експлицитна естетска упутства, ипак се може препознати који квалитети су за њега „неприкосновени”. Вук, Његош, Матавуљ и Кочић – то су писци којима се Андрић враћа, и чији значај истиче. У том смислу, ауторка посебно издваја Андрићеву анализу Његошевог дела, у којој се наглашавају два квалитета која ће Андрић доследно истицати када говори о писцима које воли и којима се диви: то су реалистичност и хуманост односно етичност. Управо је то врста традиције на коју се ослања, коју поштује и вреднује.

Посебна пажња посвећена је неколиким Андрићевим текстовима у којима се бави појединим авангардним ауторима. Он пише текст о Улдерику Донадинију, хрватском експресионисти, критикујући „недостатак мјере”, упозоравајући на „вештачке буре”, при чему истиче да је та особина својствена не само Донадинију, већ и читавом једном нараштају. На сличном трагу је и Андрићев текст о књизи *Миме* Јосипа Косора – критикује њену нејасност и гомилање речи лишених вредности, значења и тежине. Пажња је потом посвећена Андрићевим текстовима о Маринетију, као и о Габријелу Д’Анунцију. Посебно у приказу Маринетијевог романа *Алковен од челика* Андрић исказује изразито оштар тон, несвојствен његовим каснијим текстовима. Он том приликом нарочито негира вредност технике саме по себи – технике без циља, без смисла и сврхе. Све то, како истиче ауторка, представља још једну потврду да Андрић никада није позитивно вредновао радикалан отклон од традиције и класичних књижевних узора. Осим тога, Андрићева оцена авангарде, посебно футуризма, тесно је повезана са његовим промишљањем политичке ситуације у Европи – он истиче да се у основи фашизма налази управо антиинтелектуализам. Ауторка подсећа и на неколико Андрићевих текстова, објављиваних под псеудонимом у загребачком часопису *Јуџославенска њива*, у којима је изражена велика забринутост поводом експанзије фашизма у Италији, као и оштра осуда те појаве. Посебну пажњу посвећује текстовима о Д’Анунцију, који стоје у истом кључу као и Андрићева два текста о Маринетију. У једном тексту о Д’Анунцију Андрић критикује принцип аутоматског писања, који се, по њему, налази у основи те прозе, а који ће, у годинама што следе, постати један од препознатљивих поступака авангардне књижевности.

Ауторка потом прелази на Андрићеве текстове о српским авангардистима. Као први пример наводи Андрићев текст поводом Растковог романа *Бурлеска Ђосиодина Перуна боја ђрома*, у коме он, иако уводно признаје легитимитет сваком облику уметничког изражавања, убрзо исказује и низ замерки: на артифицијелност, нејасност, претерани интелектуализам, одсуство смисла, сензационализам – све оно што му као критичару, читаоцу и писцу смета. Након тога, пажња се усмерава на Андрићев однос према Момчилу Настасијевићу, који ауторка препознаје као индикативан за његово опште разумевање језика авангарде. Настасијевићев језички израз Андрић одређује као „трагичан”, поредећи га са „тунелом без излаза”. У складу са тим, ауторка закључује: „И таква инструментализација језика, тај процес у коме се инструмент, тј. оруђе, у својој ослобођеној а неконтролисаној снази окреће и против цјелине, и против приче, и против себе самог – јесте крајња консеквенца којој се све у Андрићу опире” (Исто: 126). У наставку разматра се и Винаверов однос према Андрићу, који се поставља као парадигматичан за однос авангардиста према Андрићу. Тај однос, како се показује, варира од покушаја да се Андрић сврста у круг младих, до изражене критике његових дела и поетичких ставова. У завршном делу поглавља, ауторка истиче да се након Другог светског рата Андрић све ређе поетички изјашњава, што је довело до раширеног уверења – већ истакнутог на почетку монографије – да се он увек свесно клонио поетичког самоодређивања.

У поглављу „Језик којим се не говори и песма која се не пева” разматра се Андрићев интервју за *Идеје* из 1934. године – један од ретких у којем се јасно огледа његов однос према младобосанском покрету, као и према Првом светском рату и његовим последицама. Постављајући Андрићеве (ауто)поетичке ставове, мисли и књижевно дело у контекст биографских околности, процеса сазревања, али и ширег културног и политичког миљеа, ауторка поново подвлачи централну тезу: Андрић је као писац, читалац и критичар књижевности, доследно исказивао негодовање (некад чак и презир) према негирању или одбацивању традиције, нарочито српског културног и књижевног наслеђа.

Књига *Андрић и авангарда* Недељке Бјелановић успешно представља преплетеност и сложеност поетичких, културолошких, политичких и културноисторијских фактора у процесу Андрићевог књижевног стасавања и поетичког профилисања у периоду између два светска рата, у доба када је авангарда била у пуном замаху. Суочавајући се са различитим устаљеним ставовима о (не)експлицитности Андрићевих (ауто)поетичких ставова, као и о поетичким обележјима његовог дела, ауторка успева да озбиљно доведе у питање представу о Андрићу као затвореном писцу који се никада није јасно и недвосмислено поетички самоодредио. Тумачећи примере из његових дела (а посебно оних која се традиционално одређују као експресионистичка – *Ex Ponto* и *Немири*, и која несумњиво носе извесне авангардне трагове), као и његове ставове о књижевности и текстове о другим ауторима, Недељка Бјелановић методички дословно, аргументовано и врло уверљиво изводи тезу о Андрићевом отклону од авангарде, као и о његовом систему вредности – књижевном и животном – који је у својој суштини био антиавангардни. На тај начин, ауторка не само да ревидира раније критичке представе о Андрићу, већ и отвара нове могућности за тумачење његовог књижевног опуса у културолошком кључу.

Потребно је, на крају, истаћи и да књига *Андрић и авангарда* доноси и низ иновативних интерпретативних спојева, уз бројне упечатљиве метафоре и поређења, што сведочи о великој посвећености и упућености ауторке, као и снажном личном ангажовању, интересовању, па и љубави према одабраној теми и Андрићевој поетици у целини. Самим тим, ова монографија осим што заузима значајно место у будућим

проучавањима Андрићеве поетике, она представља и интелектуално подстицајно и стилски пријемчиво штиво, привлачно за читање не само научној заједници, већ и широј заинтересованој јавности.

Ана Д. Козић
Институт за књижевност и уметност
научни сарадник
anakozić92@gmail.com

UDC 821.163.41.09 Andrić I.
821.163.41.09"19"
<https://orcid.org/0000-0002-7535-0887>
Примљен: 11. август 2025. године
Прихваћен: августа 2025. године

О КРСТАШКОМ РАТНИКУ У ДОБА ПРОСВЕЋЕНОСТИ

(Ведран М. Цвијановић, *Јохан Георџ Хаман у англосаксонској критичкици*.
Београд: Задужбина Андрејевић, 2025, 237 стр.)

Проистекла из докторске дисертације и значајно проширена у односу на њу, научна студија *Јохан Георџ Хаман у англосаксонској критичкици* англисте Ведрана Цвијановића представља пионирски рад оваквог, монографског обима о Хаману на пољу српског језика и наше филологије и науке о књижевности. Структура студије је сложена, будући да се у њој аутор прихвата задатака да свој доминантни циљ, израду духовног профила по себи изузетно захтевног аутора какав је Хаман, реализује путем анализе модерне англосаксонске рецепције овог немачког мислиоца. Сходно изреченом, књига је двослојно конципирана и остварује се синтезом филолошког истраживања и рецепционистичке критике.

Садржину књиге сачињава критички преглед одабраних студија о Хаману, али ауторова првостепена намера није описна и не исцрпљује се самом секундарном литературом о немачком аутору, већ Цвијановић настоји да помоћу ње што потпуније проучи сâм Хаманов интелектуални лик. Ослањајући се, дакле, на историју рецепције у англосаксонској критици, и то ону која је настајала у периоду од друге половине 20. века, па све до данас, аутор се непрестано враћа Хамановом тексту у изворнику на немачком језику, чиме се обавезује на двоструку филолошку студиозност. Цвијановић паралелно изучава критичке студије на енглеском и Хаманова дела на немачком језику, а посебну пажњу посвећује изграђивању и заузимању властитог критичког става према односу између претпостављеног објективног значења Хамановог текста и потоњих интерпретација. Комплексности књиге, такође, доприноси и околност да су саме студије за које се аутор определио – засноване на различитим приступима и методолошким претпоставкама, од теолошких, преко политиколошких, филозофских и лингвистичких, до идејно-историјских.

У фокусу студије налази се девет проучавалаца Хамановог дела: Џон Бец (John Betz), амерички теолог и аутор монографије *После њпросвећеног штива: њоси-секуларна визија Ј. Г. Хамана* (2009). За Бецовом теолошком интерпретацијом Хамана следи политиколошки приступ Роберта Спарлинга (Robert Sparling), канадског научника који је написао студију *Јохан Георџ Хаман и њпросвећеношћески њројекајџ*